

КУЛОЛЧИЛИК САНЪАТИ

Наманган вилояти тарихи ва маданияти

давлат Музеи илмий ҳодими

Хусаинова Муҳаббат

Ўзбекистон мустақилликга эришгач, ўзбек халқи ўзининг бой ва қадиймий тарихини қайтадан кашф этиш имконига эга бўлади. Зеро, Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.М.Мирзиёев айтганларидек: “ Ўзбекистоннинг энг ябги тарихи ва биз эришган оламшумул ютуқлар мард ва матонатли халқимиз ҳар қандай қийинчилик, тўсиқ ва синовларни ўз кучи ва иродаси билан еэнгиб ўтишга қодир, деб баралла айтишга тўла асос беради” Кулолчилик қора лойдан мўъжизакор гўзаллик яратган Шарқнинг энг қадимий ҳамда навқирон санъатидир.

Бу қора лой, саховат, ҳалоллик, эзгулик тимсолидир. Тупроқ инсонларнинг барча эҳтиёжни ўз зиммасига олган фаровонлик, тўкинлик, ризқ-рўз, гўзалликнинг энг олий кўриниши санъатининг заминидир. Ўзбек кулолчилиги узок тарихга, ажойиб анъаналар, шакл, мазмун, ижодий жараён ва ўзига хос услубга эга. Кулолчилик хунари лойдан, пиёла, коса, товоқ, кўза, лаган, хурмача, тоғора, хум, тандир, буюм, ўйинчоқлар, қурилиш материаллари ва бошқалар тайёрланадиган соҳа бўлиб, у узок тарихга эга. Махсус тупроқни ўта қиздирганда тошсимон бўлиб пишишини, ундан ҳар хил идишлар тайёрлашни одамлар жуда қадимдан неолит даврининг бошларидаёқ билганлар.

Улар аввал лойдан идиш-товоқлар ясаб, гулхонда қиздириб пиширганлар. Тупроқ жаҳоннинг ҳамма ерларида бўлгани учун кулолчилик кенг тарқалган бўлиб, дастлаб бу хунар билан аёллар шуғулланганлар.

Кулолчилик чархи милоддан аввалги уч минг йилликни бошларида ихтиро қилингандан кейин кулолчилик билан эркаклар шуғуллана бошлаганлар. Кейинчалик лойдан ясалган идиш-товоқларни махсус ўчоқ ҳамда хумдонларда пиширганлар.

VIII-XII асрларда кулолчилик Ўрта Осиёда яхши ривожланган. Буни Афросиёбда ва Ўрта Осиёнинг бошқа ерларида топилган кулолчилик буюмлари исботлаб берди. Ўша даврда Ўрта Осиё маданияти тез суръатлар билан ривожланди. Кўпгина олим, ёзувчи ва мутаффақирлар, яъни Абу Али Ибн Сино, Беруний, Фирдоуси, Рўдакилар етишиб чиқди. Бутун дунёга машхур бўлган меъморчилик ёдгорликлари бунёд этилди. XIII асрда мўғуллар босқинчилиги оқибатида Бухоро, Самарқанд, Урганч, Мавр, Балх ёнғин остида қолди. Оқибатда кулолчилик санъати ривожига путур кетди.

XIV асрдан бошлаб Ўрта Осиё территориясида кулолчилик тез суръатлар билан ривожланди. XIX асрга келиб кулолчилик мамлакатлари ташкил бўла бошлади.

Ўрта Осиёда сувга бўлган эҳтиёж катта бўлгани учун сопол идишларни тез суръатлар билан ишлаб чиқаришга эҳтиёж сезилди. Асрлар оша уларнинг шакли ва безаги нафислана борди. Усталар турли-туман кулолчилик буюмларини ясашдан ташқари уларни юксак дид билан безай бошладилар. XIX асрда Ўрта Осиёда тожик ва ўзбек халқлари ўртасида кулолчилик жуда кенг ривожланиб /иждувон, Панжикент, Самарқанд, Шахрисабз,

Тошкент, Риштонда кулолчилик марказлари пайдо бўлди.

1932 йилда Тошкентда ўқув ишлаб чиқариш ташкил этилиб у ерда халқ амалий санъати усталари шу қатори кулоллар тайёрлайдиган курслар ташкил этилди. Кулолчилик сир-асрорларини машхур кулоллар ёшларга ситқидилдан ўргатдилар. Булар Риштонлик Муҳаммад Сиддиқ, Усмон Умаров, Тошкентлик

Туроб Миралиев, Шахрисабзлик Рустам Эгамбердиев, Карим Хазраткулов ва бошқалар эди. Айниқса кулолчилик тадбиқ этишда Ўзбекистон халқ рассоми, санъатшунослик номзоди Муҳиддин Раҳимов самарали меҳнат қилди. У ўзига хос кулолчилик мактабини яратиб, халқ санъатига оид бир қанча асарлар ва ажойиб шогирдлар қолдирди.

Хоразм кулолчилик санъатига катта ҳисса қўшган усталардан бири Раимберди Матжанов-Хоразм бадий кулолчилик мактаби Ўзбекистон амалий безол санъатида алоҳида ўрин тутди. Кулолчилик мактаби Тошкент, Андижон, Фарғона, Самарқанд, Бухоро ва бошқа шаҳарлар кулолчилик мактабидан ўзига хос яшаш усули, технологияси, нақш композицияси, колорити, динамиклиги билан кишиларда алоҳида ўрин тутади. Раимберди Матжанов Хоразмнинг қадимий кулолчилик марказларидан бири Мадир қишлоғида 1909 йили кулолчи оиласида дунёга келди. Ўша даврда Мадир қишлоғида ўн беш кулолчилик устахонаси бор эди. Матжон кулолнинг ўғли Раимберди ўз отасидан кулолчилик сир-асрорларини ўргана бошлади. У аввал лойдан ҳар хил ўйинчоқлар шакиллар ясайдиган бўлди, кейинчалик ихчам бодия, кошинни ўрганди.

«Кулолчилик санъатининг усталари.»

Уста Муҳаммадтоир Ризомуҳаммад угли (1898-1980) Тошкент шаҳрининг эски шаҳар мавзесидаги Чигатой маҳалласида уста кулол оиласида дунёга келди. Оталари Ризомуҳаммад уста кулол эди. Оналари Хайри она уй бекаси эди. Етти ёшида маҳалладаги эски мактабга уқишга келдилар. Уч йил эски мактабда савод чиқариб, мулла Тоир номини олади. Сунг отасига ёрдам бериб юриб кулолчиликнинг ҳамма сир-асрорларини урганганлар. 1917 йил устанинг отаси оламдан утади. Кулолчилик касби билан оилани тебратиш Тоир отанинг зиммасига тушади. Уч сингил ва бир ука устанинг қарамоғида вояга етди. 16 ёшларида 1914 йил оила қурган. Аёллари Мирсултон кизи Парахат она билан 5 уғил ва 4 кизнинг отаси бўлганлар. Болаларини ҳаммасини кулолчилик касби орқали вояга етказиб, уй-жойли қилганлар.

Кулолчилик касби билан умрларининг охиригача шугулланганлар. Асосан халк эҳтиёжи учун зарур булган ошхона буюмлари ясаганлар. Уста бу идишларни оддий усулда чарх деб аталган курилма ёрдамида ясаганлар. Уста тупрокни Кора Камиш жари якинидан қорамтир рангдагисини олиб келганлар ва сопол буюмлар ясаганлар. Хумдонга утин ва кипик ёкилган. Пиширилган сопол буюмлар эски шаҳар расталарида халк истеъмоли учун сотилган. Савдо растасида утирган устани қурган кино режиссёрлар Алишер Навоий фильмида иштирок этишга бир неча бор таклиф қилишган. Устадан рад жавобини олишгач, улар устани кифасини фотога тушириб кетишади. 1980 йил уста 82 ёшида оламдан ўтдилар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. С.Булатов. Ўзбек халқ амалий безак санъати. Тошкент-1991 йил.
2. М. Прица «Тошкент ганҷкорлиги»
Бадий адабиётлар нашриёти. 1960 йил.
3. С.Булатов. Ўзбекистон санъати тарихи. Тошкент 1991 йил.